

EKONOMİDE 75 YIL

Erdinç TOKGÖZ*

Özet:

Bu incelememizde Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin 75 yıllık gelişme veya sanayileşme tarihinin belirleyici iktisat politikalarını dönemlere ayırarak ortaya koymaya çalıştık.

İlkel bir tarım toplumundan yarı-sanayileşmiş ve dışa açık bir ekonomik düzene geçişte, dönem dönem iktidarların iktisat ve maliye politikalarındaki öncelikler, büyük farklılıklar göstermiştir. Bu nedenle inceleme şu ana bölümler başlıkları altında yürütülmüştür: (1) Atatürk Dönemi: Ulusal ekonomiye geçiş ve devletçilik dönemi; (2) İkinci Dünya Savaşı Yılları: Siyasal ve iktisadi istikrarsızlığın egemen olduğu dönem; (3) Demokrat Parti Dönemi: Neo-Liberal veya anti-devletçi dönem; ve (4) Planlı Kalkınma Dönemi: Beş yıllık kalkınma planları uygulamaları ve değerlendirmeler.

Abstract:

75 YEARS OF TURKISH ECONOMY

In this study, we tried to identify the dominant economic policies pursued in different periods during the 75 years history of economic growth and industrialisation of the Republic of Turkey.

During this transition of Turkey from an agricultural society to a semi-industrialised and open economic society, the governments' priorities concerning the economic and public finance policies sometimes showed wide discrepancies. For this reason, we proceed our evaluation under the following main headings: (1) Atatürk's Period: Transition to a national economy and etatist period; (2) Second World War Period: Period of widespread instabilities in political and economic arena; (3) Democrat Party's Period: Neo-liberal and anti-etatist period; and (4) Planned Growth Period: Applications of five-year growth plans and their evaluation.

---

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü.

Anahtar Sözcükler: Türkiye ekonomisi, devletçilik, neo-liberalizm, planlı kalkınma, iktisat politikası

Keywords: Turkish economy, etatism, neo-liberalism, planned development, economic policy

GİRİŞ

Osmanlı Devleti tarım ürünleri ve bazı maden cevherleri ihraç edip, tüketim, ara ve yatırım malları ithal eden bir ekonomik yapıya sahipti. Batı Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olunmasına karşın, Osmanlı Yönetimi sanayileşme ve modernleşme sürecinin dışında kalmayı başarmıştı! Ülkede Saray'ın ve Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan birkaç fabrikadan ve yabancıların kurduğu ve işlettiği küçük ölçekli az sayıda sınai işletmeden başka sınai faaliyet yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa ülkelerinin tarımsal ve sınai malları için tam bir açık pazar durumundaydı. Sadece yıkıcı ve haksız rekabete dayanabilen halıcılık, bakırcılık, saraçlık, dokumacılık... faaliyetleri Cumhuriyet dönemine kadar gelebilmiştir.

Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış ticaret ve bütçe açıklarını kapatmak için içeriden ve dışarıdan sürekli borçlanmaktaydı. Lozan Antlaşması sırasında toplam dış borç miktarı 161,3 milyon lira olarak belirlenmişti.

Kurtuluş Savaşı başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halktan topladığı ayni ve nakdi yardımlarla finanse edilmişti. Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra ilk önlem, Anadolu halkının Osmanlı Hükümeti'ne ödediği vergilere el konması şeklinde olmuştur.

Kurtuluş Savaşı ile düzenli bir ordunun ihtiyaçlarını günü gününe karşılamak zorunda kalan Ankara Hükümeti'nin yoksul Anadolu insanından başka yardım isteyebileceği dostu yoktu. Büyük Millet Meclisi 5 Ağustos 1921'de olağanüstü bir yetki yasası ile, Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutan yaptı. Atatürk 7-8 Ağustos 1921 tarihinde yayınladığı (Tekalifi Milliye) duyurularla, halktan mal, para ve hizmet talep etmiştir.

Bu kısa açıklamalarımızdan sonra incelememizi dört ana başlık altında yürütmeye çalışacağız: 1) Atatürk Dönemi, 2) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Ekonomik Durum, 3) Anti-Devletçi veya Demokrat Parti Dönemi, 4) Planlı Kalkınma Dönemi...

I - ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1 - Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi

Büyük Kurtarıcı Lozan Antlaşması ile kazanılan siyasi bağımsızlığın kaybedilmemesi için İktisadi bağımsızlığın da sağlanmasını kaçınılmaz sayıyordu. Bu görüşünü 17 Şubat 1923'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında şu veciz cümleyle açıklıyordu: "Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir".

Anadolu halkı ardı ardına gelen Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle insanını, hayvanını ve malını kaybetmiş yoksul ve çaresizdi. Halkın %80'den fazlası geçimini tarıma dayalı faaliyetlerden sağlamaktaydı. Ülkede yetişmiş işgücü, deneyimli girişimci, sermaye ve altyapı olmadığı gibi yol gösterecek düzenli çalışan kamu kurum ve kuruluşları da yoktu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yani ulusal ekonomiye geçiş süreci içinde Hükümet demiryolu yapımını öncelikle ele almıştı. Kamu kaynakları çok yetersiz olmakla birlikte, yabancı şirketlerin millileştirilmesi başlatılmıştır. Devlet dış ekonomik ilişkileri denetim altına almaktan uzaktı. Birinci nedeni ülkenin bir "merkez bankası" yoktu. İşleri yabancı bir banka olan Osmanlı Bankası yürütüyordu. Ayrıca Lozan Antlaşması'na bağlı "Ticaret Sözleşmesi"ne göre 1929 yılına kadar Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme hakkından yoksundu.

Ana hantlarıyla belirlemeye çalıştığımız bu olumsuz koşullar "ulusal ekonomiye geçiş dönemi" diye nitelediğimiz (1923-1930) dönemde, atılım yapmayı engellemişti. Atatürk ve arkadaşları "Modern Türk Devleti Projesi"ne uygun olarak laik Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamasını sağlayacak kurum ve kuruluşların yasalarını (Atatürk İnkılapları) yürürlüğe koydular. Ana hedefleri halk egemenliğine dayanan, çağdaş ve bilimi rehber alan yeni bir devlet düzeni kurmaktı.

Ülke içinde siyasal, sosyal kültürel ve ekonomik sorunlar aşılmaya çalışırken, "1929 Büyük Buhranı" patlak verdi. Bu dünyayı sarsan ekonomik kriz, özellikle tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin döviz gelirleri hızla düştü. Dolayısıyla tarımsal ürünlerin üreticileri büyük bir yoksullaşma süreciyle karşı karşıya kaldılar. Ulusal ekonomik düzenini kurmaya çalışan genç Türkiye Devleti, bir çeşit "ekonomik seferberlik" ilan etmek zorunda kaldı. Atatürk'ün önderliğinde başarıyla yürütülen siyasal, toplumsal, ve kültürel reformlar yanında, bu kez hızlı ve köklü iktisadi reformlar başlatıldı.

2 - Devletçilik Dönemi

Dünya'nın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunları çok iyi değerlendiren Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılının başından itibaren yürürlüğe koymaya başladılar. Başka bir deyişle "Devletçilik" in gereği olan ekonomik yasalar ve kurumla hayata geçirildi.

T.C. Merkez Bankası'nın 1931 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle ülkede kurulmakta olan "yeni ekonomik düzen" in kendisini koruması kolaylaşmıştı. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların ulusal ekonomik çıkarlarına ters düşen karar ve davranışları son buldu.

SÜMERBANK, Atatürk'ün köşe taşlarını koyduğu "Devletçilik" in temel ögesi ve sürükleyici gücü olmuştur. Bugünkü anlamda bir "kalkınma bankası" gibi kurulan ve çalışan SÜMERBANK çağını aşan Türkiye'ye özgü bir banka modeliydi. Tamamı kamuya ait 20 milyon sermayeyle faaliyete geçen banka, 4 sanai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesini devralmıştı. Sümerbank'ın kaynak kullanımında ve faaliyetlerinde öncelikleri nasıl belirleyeceği kuruluş yasasında açıklanmıştı. Örneğin hammaddesi ülke içinden sağlanacak sanai yatırım projelerine bankanın öncelik vermesi öngörülmüştü.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konduktan sonra "Devletçilik" in temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmişti. Devletçilik uygulamaları ile tarımı geliştirme yönünde nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirip çiftçiye dağıtmak üzere, Hazine arazisi üstünde devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kuruldu. Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği'nin kurulmasında bizzat Atatürk işin başında bulunmuştur. Devletçilik döneminde dış ticaret ikili antlaşmalara göre yürütülmüş yasaklama ve kontenjanlarla ithalat denetim altında tutulmuştu. Dış denge sağlanınca, dış borçlanma ihtiyacı doğmamış ve Türk Lirası'nın değeri korunmuştur. Bu sonuç içerde enflasyonun dizginlenmesini kolaylaştırmıştı.

Devletçilik'le ilgili uygulamaların ana ilkeleri 1935'de ülkede tek siyasal örgüt olan C.H.P. nin programına kondu. Laiklik, cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik ve devrimcilik olarak adlandırılan altı temel ilke, devletin temel nitelikleri sayılarak 1937'de Anayasa'ya dahil edildi.

3 - Planlı Sanayileşme

Devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi "Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme" idi. Tarıma dayalı geri kalmış bir ülkede Atatürk'ün başlattığı "planlı sanayileşme" uygulaması 1930'lu yılların dünyasında öncü ve örnek bir modeldi. 17 Nisan 1934 de yürürlüğe giren "Birinci Sanayi Planı" 1934-1938 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanmış bir sektör planıydı.

Plan üç temel ilkeye dayandırılmıştı: 1) Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanai tesislere, 2) Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, 3) Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına, öncelik verilmişti. Bu ilkelere uygun olarak altı temel sanai faaliyet alanında 20 fabrika kuruldu.

Birinci Sanayi Planı'nın uygulaması devam ederken, İkinci Plan'ın hazırlıklarını görüşmek üzere 20-24 Ocak 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında Sanayi Kongresi toplandı. Belirlenen ilke ve öneriler çerçevesinde İkinci Plan hazırlandı. Bu plan birinciye göre tesis sayısı ve kapsadığı alan yönünden daha geniş tutulmuştu.

Ancak 1938 yılında dünyada savaş rüzgarlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk'ün ölümünden iki ay önce, İkinci Plan'ı dört yıllık olarak yeniden düzenlemişti. İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce bu Plan'dan vazgeçilerek yerine "İktisadi Savunma Planı" yürürlüğe konmuştu.

Atatürk'ün, döneminin öncüsü olarak geliştirdiği ve başarıyla uyguladığı iktisat politikalarının olumlu sonuçları şöyle özetlenebilir:

- 10 milyondan 16 milyona çıkan nüfusun tamamı açlıktan kurtulmuş, yoksulluk göreceli olarak azalmıştır. Ununu, şekerini, ve basmasını ithal eden ülke, dönem sonunda bu alanlarda kendi kendine yeterli hale gelmiştir.
- GSMH, 15 yıllık dönemde ortalama olarak %8 oranında büyümüştür.
- Dönemin ikinci yarısından itibaren, dış ticaret sürekli fazla vermiş ve liranın dış değeri korunmuştur. Merkez Bankası'nda 36 milyon liralık döviz ve 26 ton altın birikmiştir.
- Ekonominin gelişmesini ve bütünleşmesini hızlandıran altyapının kurulmasında ve ulaştırma ağının örülmesinde şaşırtıcı sonuçlar alınmıştır.
- Devletin öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış ve ülke dönem sonunda 17 sınıai işletmeye kavuşmuştur. Öz kaynaklara dayanarak gerçekleştirilen bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşme hareketine her bakımdan yön veren temel kuruluşlar niteliğinde olmuşlardır. Örneğin bu kamu kuruluşlarında yetişen yöneticiler ve işçiler, sonraki yıllarda özel sektörün kurduğu ilk sınıai işletmelerin başarıya ulaşmasında görev almışlardır.
- Başarıyla uygulanan anti-enflasyonist bütçe ve para politikasıyla, iç fiyatlarda ve paranın değerinde istikrar sağlanmıştır. Bu sonuçla, bozuk olan gelir dağılımının kötüleşmesi önlenmiştir. Ayrıca vergi sisteminde yapılan reformlarla yoksul kesimlerin yükü azaltılmıştır.
- Çıkarılan mali, iktisadi ve sosyal yasalarla ekonominin işleyişini düzenleyen kurallar ve kurumlar oluşturulmuştur.

II - İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA EKONOMİK DURUM

Atatürk öldüğünde, Celal Bayar başbakan idi. T.B.M.M. Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'yü seçti. Ancak C. Bayar kısa bir süre sonra Ocak 1939'da görevinden istifa etti. İnönü Dr. Refik SAYDAM'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Saydam Hükümeti'nin programında üç konu ağırlık ve öncelik taşıyordu: Demiryolu yapımının devamı, denk bütçe politikası ve "Devletçilik" ilkelerine bağlılık.

Avrupa'da savaş başlayınca Türk Hükümeti bir milyon genç insanı silah altına aldı. Sanayi ve hizmetler sektöründe yetişmiş işgücü kıtlığı üretim ve verimliliğin düşmesine yol açtı. Toplam talep hızla artarken toplam arz yetersiz kalınca fiyatlar genel düzeyinde artış denetimden çıktı. 1929 Büyük Bunalımı'nın tersine bu kez tarım ürünleri fiyatları sürekli yükseldi. Örneğin buğdayın fiyatı 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının fiyatı 85 kuruştan 359 kuruşa çıkmıştı.

Ülkede özellikle büyük kentlerde yaygın hale gelen mal kıtlıkları çok sayıda üretici ve aracının karaborsa yoluyla hızla zengin olmasına fırsat yarattı. Savaş'ın üçüncü yılına, yani 1942 yılına gelindiğinde ülkede karaborsa ve stokçuluk dizginlenemez olmuştu. Bu nedenle Ocak 1942'de önce Ankara'da sonra İstanbul'da ekmek karneye bağlandı. Bu uygulama Eylül 1944'e kadar devam ettirilerek, haksız kazanç peşinde koşanlara tepki gösterildi. Bu dönemde Avrupa'da kamu ve özel sektör tam bir dayanışma ve işbirliğinin en iyi örneğini verirken, Türkiye'de bu iki kesim arasında çatışmalar Kasım 1942'de güç gösterisine dönüştü. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na destek veren C.H.P. Meclis Grubu 12 Kasım 1942'de Varlık Vergisi'ni kabul etti. Yasa olağanüstü ekonomik ve mali koşullar çerçevesinde "... bir defaya mahsus" olarak çıkarılmıştı.

Bu uygulama ile yaklaşık 3877'si yabancı olan 114 bin kişiye vergi tahakkuk ettirildi. Büyük çoğunluğu azınlıklardan olmak üzere, yükümlülerin %70'i İstanbul'lu idi. Ancak içten ve dıştan gelen yoğun baskılar karşısında Hükümet 1943 yılında uygulamayı durdurdu.

Savaşın ilk dört yılı boyunca Türkiye'nin dış ticaret hacmi daralmıştı. Ancak 1943 yılından itibaren savaş öncesi düzey aşımaya başlandı. Fakat 1939-1946 arasında dalgalanmaya rağmen dış ticaret sürekli fazlalık vermişti. Aynı dönem içinde tarım ve sanayi sektörlerinde toplam üretim toplam talebi karşılamakta yetersiz kaldığından, enflasyon ve karaborsa ile mücadele başarılı olmamıştı. Küçük bir azınlık hızla zenginleşirken, büyük çoğunluk, özellikle yoksullar daha da yoksullaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmiş olduğu Mayıs 1945 günlerinde bütün dünya sevinçten uçarken, Türkiye'de "siyasal güç" ile "ekonomik güç" arasındaki çatışma yeni boyutlar kazanıyordu. Örneğin Hükümet karşı koymalara aldırış etmeden "Çiftçiye Topraklandırma Kanunu" nu çıkarmıştı. Yasa, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmekteydi. Temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktı. Ancak yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına karşı çıkan büyük toprak sahibi ünlü politikacılar A. Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaoğlu mücadelelerini sürdürdüler. C.H.P. yönetimi A. Menderes ve Fuat Köprülü'yü basın yoluyla Parti'ye ve Hükümete ağır eleştiriler yönelttikleri için Parti'den ihraç etti. Bu ihraç kararına karşı çıkan C. Bayar ve R. Koraltan'da Parti'den istifa ettiler.

Ülkede her türlü yokluğun, kıtlığın ve yoksulluğun nedenini "Devletçilik" olarak gösteren bu dört politikacı, bir yanda yoksul halk kitlelerinin umudu olurken, diğer yandan "Savaş Zenginleri" nin büyük maddi desteğini sağladılar. C.H.P. içinde üst düzeyde görevlerde bulunmuş olan bu dört politikacı, ortamı uygun görüp 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdular. Anti-devletçi iktisat politikalarını savunan D.P. kurucuları, Hükümeti erken genel seçime gitmeye zorladı. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde anılan parti 62 milletvekili ile Meclis'e girmeyi başardı.

Seçim sonrasında istifa eden Ş. Saraçoğlu yerine Recep PEKER yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. PEKER Hükümeti dünyada meydana gelen yeni siyasal, askeri ve ekonomik dengeleri de dikkate alarak, ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde ve sanayileşme hedeflerinde yeni düzenlemelere girişti. Örneğin gerçekçi kur politikası arayışı içinde 7 Eylül 1946'da, TL., A.B.D. Doları karşısında %50 oranında devalüe edildi. Yani, bir A.B.D. Doları 280 kuruş oldu. Öngörülen yatırımların finansmanında A.B.D.'den sağlanacak yardım ve kredilere bel bağlandı. Ancak PEKER Hükümeti devalüasyon kararına ve büyük sermayeye verilen tavizlere karşın, kamuoyunda aradığı desteği bulamadı. Zira, dış ticaret açık vermeye devam etti. A.B.D.'den beklenen mali destek sağlanamadı. Artık siyasal istikrarsızlık öyle boyutlardaydı ki, ülkede ekonomik istikrara yönelme mümkün olmuyordu. PEKER Hükümeti istifa edince, Eylül 1947'de yeni Hükümeti Hasan SAKA kurdu. Fakat, akımlar toplumun her kesiminde ve ülkenin her yerinde Demokrat Parti etrafında toplandıkça, Hükümet iş yapamaz hale gelmişti. Muhalefetin ve İstanbul basınının baskı ve karşı çıkmalarına dayanamayan SAKA Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. C.H.P.'nin 27 yıllık yönetiminin son hükümetini Şemsettin GÜNALTAY Ocak 1949'da kurdu. Artık ülkede iktisadi yatırımlar, politikalar ve konular değil siyasal konular ve reformlar tartışılıyordu. Bu tartışma ve çatışmalar 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan dürüst ve demokratik seçimle son buldu. Oyların %53'ünü alan Demokrat Parti tek başına iktidar oldu.

III - DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

Gerek iktisat biliminin yeni teori ve ilkelerinden ve gerekse Batı Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan etkilenmiş görünmeyen Türk halkı ve kamuoyu tam tersine 1950'de anti-devletçi bir siyasal partiyi iktidara getirmişti. Türk Milletinin çoğunluğunun bu karara varmasında, Savaş yıllarında çekilen sıkıntıların, kıtlıkların ve yönetimin dış politikada gösterdiği başarıyı içerde gösterememesinin etkisi büyük olmuştu.

Birinci MENDERES Hükümeti'nin göreve başlamasından bir ay sonra Dünya beklenmedik bir savaşa sahne oldu. 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başladı. Savaşla birlikte uluslararası piyasalarda hammadde ve tarım ürünleri fiyatları hızla yükseldi. Bu beklenmedik koşullar Menderes Hükümetinin tarım sektöründe üretimi arttırmaya yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına olanak vermişti. Ardından Hükümet iki temel iktisadi hedefini de şöyle açıklamıştı: 1) Sanayileşme özel kesim öncülüğünde yürütülecek 2) Dış ekonomik ilişkilerde Devlet müdahaleleri asgariye indirilecek. Dönem içinde büyük iniş ve çıkışlar göstermesine rağmen Demokrat Parti'nin veya Menderes Hükümetlerinin yukarıda belirlenen 3 temel iktisat politikasına bağlı kaldığı söylenebilir. Şimdi bu üç belirleyici politika çerçevesinde anılan dönemin gelişme sürecinin inceleyebiliriz.

1 - Tarım Sektörüne Öncelik

Menderes Hükümeti, iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için, ilk yıllarda başlıca şu önlemleri yürürlüğe koymuştu:

- Yeni toprakların tarıma açılması sağlandı. Özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'da meraların sürülmesine, tahıl ekimine açılmasına göz yumuldu. Bu durum tahıl üretimini artırırken, hayvancılığı sınırlandırmıştı. Örneğin buğday ekili alan 1949'da 4 milyon hektar iken, 1960'da 7,7 milyon hektara yükselmişti.
- Çiftçinin ürettiği buğday dünya fiyatları üstünde bir fiyatla alınırken, tüketicilere fiyat artışları yansıtılmadı. Toprak Mahsulleri Ofisi aradaki farkı sürekli karşılamak zorunda bırakıldığından zarardan kurtulamıyordu. Ofis açıklarını T.C. Merkez Bankası'na borçlanarak kapatıyordu. Bu uygulama enflasyonu besleyen bir kaynağa dönüşmüştü.
- Tarımın makineleşmesi hızlandırıldı. Elverişli koşullarla sağlanan dış kaynakla traktör ithalatı büyük ölçüde gerçekleştirildi. 1950 yılında 16 bin civarında olan traktör sayısı 1955'de 40 bini aşmıştı. Bu hızlı makineleşme tarımda hızlı işgücü fazlası doğurdu. Bu işsizler büyük kentlere göçe zorlandı.

Bu üç temel politika yanında ucuz kredi, düşük vergi, uygun iklim koşulları ve elverişli ihraç fiyatlarıyla, Hükümet çiftçinin refahını 1953 yılının sonuna dek arttırmayı başarmıştı. Bu kez büyük kentlere toprak zengini çiftçiler akın etmeye ve kentlerde arsa, bina ve işyeri almaya başladılar. "Savaş Zenginleri"nden sonra bu kez "toprak zenginleri" ortaya çıkmış oluyordu.

1954 yılından itibaren elverişsiz hava koşulları, tarımsal üretimin azalmasına ve ekonominin tarıma dayalı iç ve dış dengelerinin bozulmasına neden olmuştu. Ülke ihraç ettiği bazı tarım ürünlerini ithal eder hale gelmişti. Yani dış ticaret açığı artarak büyümüşü.

Böylece Menderes Hükümeti'nin "tarıma dayalı büyüme modeli" işlemez hale gelince, Hükümet tarım yerine sanayiye öncelik vermek, yani strateji değişikliği yapmak zorunda kaldı.

2 - Özel Sektör Öncülüğünde Sanayileşme

Nasıl ki, "Devletçilik" döneminin temel kurumu SÜMERBANK'tır, "Neo-liberal" dönemin yani Demokrat Parti döneminin temel kurumu da Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır. 1950'de kurulan ve 1951'de faaliyete geçen bu banka, özel kesime orta ve uzun vadeli sanayi yatırım kredisi vermek üzere, büyük ticaret bankalarınca örgütlenmişti. Banka onayladığı projelerin ithal girdileri için, döviz sağladığı gibi yatırımcıya teknik yardım da veriyordu. Dünya Bankası'nın teknik ve mali yardımlardan yararlanan bu banka, 1960 yılına dek, "ithal ikamesi" stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok

tüketim malı üreten sınıai işletmelere destek vermiştir. 1950-1960 arasında özel sektörün tekstil, gıda, inşaat malzemeleri ve demir dışı metal endüstrileri alanında yatırımları yoğunlaştırılmasında T. Sınıai Kalkınma Bankası'nın yol göstericiliği etkili olmuştur.

1954 yılından itibaren baş gösteren döviz darboğazını aşmak için, Hükümet, ithalatta liberalizme son verdi. İthal ikamesi yoluna gidilmesi için KİT'lere yeniden yatırım yapma yetki ve izini verildi. Öncelikle iki kıtlığı çekilen temel malın şeker ve çimentonun üretimi ele alındı. Yani, yeniden Türkiye'de devlet fabrika kurmaya ve işletmeye başladı. Artık sanayi sektöründe kamu ile özel kesim yan yana ve işbirliği içindeydiler.

3 - Dış Ekonomik İlişkilerde Liberalleşme

Menderes Hükümeti, OECE ve A.B.D.'nin ekonomik ve teknik yardımları olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşündeydi. Bu nedenle ve Batı'lı dostların telkinlerine hatta isteklerine uyararak, dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme süreci başlatılmıştı. Dönemin başında Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu konjonktür, izlenen dışa açılma politikaların olumlu sonuçlar vermesini sağlamıştı. Konjonktür tersine dönünce ve ekonominin iç ve dış dengeleri bozulunca, Hükümet dış ekonomik ilişkileri denetim altına almak zorunda kalmıştı.

4 - Ağustos 1958 İstikrar Kararları

Menderes Hükümeti boğulmakta olan Türk ekonomisini kurtaramayacağını anlayınca üyesi buldukları Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan (OECE) yol göstermesini, teknik ve mali yardımda bulunmasını resmen talep etmişti. Kuruluşun uzmanlarının hazırladıkları rapor, yetkili organlarca kabul edildikten sonra, Türkiye'ye bir "istikrar paketi" verilmişti. Türk Hükümeti'nin kabullenip uygulamaya koyduğu istikrar önlemleri şöyleydi:

- Türk Lirası'nın değeri düşürülecek. Katlı kur sistemine geçilerek ihraç malının cinsine göre prim uygulanacak. İthalatta da ek olarak 620 kuruş prim tahsil edilerek, 1 Dolar 900 kuruş olacak. Böylece Dolar bazında %120'ye yakın oranda bir devalüasyon yapılmıştı.
- Para arzı sıkı kontrol altına alınacak. Bu nedenle emisyon hacmi ve kredi hacmi daraltılacak...Selektif kredi politikasına geçilecek.
- Kamu İktisadi Kuruluşların ürünlerinin fiyatları yükseltilecek, açıkları azaltılacak. Dolayısıyla kamu transfer harcamaları azaltılacak.
- İthalat rejimi yeniden düzenlenecek, ihtiyaçlar üç aylık kotalarla ve bir program içinde yürütülecek.
- İhracatı hızlandırmak ve artırmak için farklı kur sistemine geçilecek.

- Bütçe denkliliği için gelirler artırılırken harcamalar kısıllanacak.
- Yatırım projelerinde verimli ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecek.

Yürürlüğe konan ve başlıcalarını saydığımız bu istikrar önlemleri karşılığında OECE ülkelerine olan vadesi gelmiş 400 milyon Dolar borcun ertelenmesi sağlanmıştı. Ancak başta A.B.D. olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinden ek yardım ve kredi alamayacağını anlayan Menderes Hükümeti, bu kez Doğu Bloku ülkeleriyle takas yoluyla ticarete girişti.

“Ak Devrim” yaparak iktidara gelen DP on yıl sonra, 27 Mayıs 1960’da Silahlı Kuvvetlerin müdahalesiyle, iktidardan uzaklaştırılmış oldu. Ülkeyi “halka rağmen halk için” veya “benim yaptığım herşey doğrudur” gibi “katılımcı ve özgürlükçe demokrasi” ye ters düşen anti-demokratik bir zihniyetle, yönetmekte ısrar eden DP üst yönetimi, kaçınılmaz sonucu davet etmiş oldu.

IV - PLANLI KALKINMA DÖNEMİ

1 - Planlı Döneme Geçiş

27 Mayıs 1960 İnkılabı’nın ertesi günü hazırlanan “Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyon”unun raporunda silahlı kuvvetlerin müdahalesinin adı bir hükümet darbesi” olmadığı ileri sürülerek şöyle deniyordu:

“Hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve hizmet fikrini temsil etmesi gereken siyasi kudret, senetlerden beri bu vasfını kaybetmiş, zümre menfaatini temsil eden maddi bir kudret, Devlet ise ihtiras ve nüfusun tahakkuk vasıtası haline getirilmişti.”

Askeri yönetiminin “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” adını taşıyan 8 Temmuz 1960 tarihli açıklamasının “Plansız bir yatırım politikası ve suistimaller” başlıklı ikinci kısmında ekonomik durum şöyle eleştiriliyordu:

“Düşük iktidarın takip ettiği iktisadi ve mali politika maalesef memleketi mali bir uçuruma sürüklemiştir. Her iktidar memleketinin kalkınması için çalışmak ve eserler meydana getirmek mevkiindedir. Ancak bu kalkınmanın herşeyden evvel bir plana, bir hesaba dayanması gerekir. Eski iktidarın “Görülmemiş kalkınma” diye vasıflandırdığı kalkınma hiçbir plan ve hesaba istinat etmiyordu”.

Asker ve sivil yöneticilerin ortak görüş ve çalışmaları çerçevesinde ülke kalkınmasının belli planlara göre yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Bu amaçla öncelikle bir “teşkilat” (örgüt) kurulması çalışmaları başlatıldı.

Yerli yabancı uzmanların yoğun çalışmaları sonunda hazırlanan Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluş ve görevlerini belirleyen yasa tasarısı Hükümet ve Millî Birlik Komitesi’nce onaylanmış ve Ekim 1960’da yürürlüğe (91 sayılı) girmişti. Kısa adı DPT olan planlama örgütüne yasa iki temel görev vermişti: Birincisi Hükümete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak,

ikincisiyse “Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak.” Görülüyor ki, DPT’nin yasa ve yürütme yetkisi yoktur. 1961 Anayasası DPT’yi bir anayasal kuruluş (madde129) sayarken, “kalkınma planları”nın hazırlanmasını da Devlet’e bir görev olarak vermişti.

DPT örgütlenmeyi ve kadrolaşmayı tamamladıktan sonra “Plan Hedefleri ve Stratejisi”ni hazırlayıp Haziran 1961’de Yüksek Planlama Kuruluna sunmuştu. Kurul’un önerisi Bankalar Kurulu’da 30 Haziran’da kabul edilmiş ve 5 Temmuz’da Resmi Gazete’de yayınlanmıştı. Bu belgeden Türkiye’nin seçtiği ve başlattığı planlı kalkınmanın temel özelliklerini belirlemek mümkün olmaktadır:

- Özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi içinde kalkınma planı yapılacak,
- On beş yıllık perspektif içinde beş yıllık planlar hazırlanacak,
- “Karma ekonomi düzeni” içinde “plan”, kamu kesimi için emredici özel kesim yönünden yol gösterici nitelik taşıyacak,
- Plan tüm sektörleri kapsayan “makro plan” niteliğinde olacak.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan genel seçim sonrasında İsmet İnönü başkanlığında C.H.P. Adalet Partisi koalisyon hükümeti kurulmuştu. Zaman ve hazırlıkların yetersiz olması nedeniyle, Hükümet “Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı” öncesinde 1962 yılını kapsayan bir “geçiş programı” hazırlayıp yürürlüğe koymuştu.

1962 yılı içinde hazırlanan ve onaylanan Birinci Beş Yıllık Plan (1963-67) on beş yıllık perspektif planının birinci dilimi olarak hazırlanmıştı. Plan’ın teknik modelini Prof. J. Tinbergen kurmuştu. Seçilen model sektörel boyutları olan basit Harrod-Domar tipi büyüme modeliydi. Bu teknikte büyüme hızı, yatırım, tasarruf hacmi hesaplanmakta, sonra girdi-çıkı tablosu aracılığıyla sektörlerin büyüme hedeflerine göre, proje seçilmekte... Yani aşamalı bir plan tekniği uygulanmaktadır.

2 - Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Plan’ı İsmet İnönü Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuştu. Ancak Hükümet Plan’ın birinci programını 1963 yılı başında yürürlüğe koymamıştı. Zira o zaman “Mali Yıl” 1 Mart’da başlıyordu. Bütçe yıllık programa uygunluğu sağlandıktan sonra Şubat 1963’de yürürlüğe konmuştu. Bu arada “Plan”dan ürken yerli ve yabancı sermaye çevreleri ilk iki yılın uygulamasını gördükten sonra tavır değiştirmişti. Özellikle 1 Aralık 1964’de AET ile imzalanan Ankara Antlaşması Hükümete itibar kazandırmaktaydı. 29 Kasım 1964’de Adalet Partisi Genel Başkanlığına seçilen Süleyman DEMİREL, kısa bir süre sonra Meclis’de, etkili bir siyasal kurnazlıkla, İnönü Hükümeti’nin bütçesinin reddedilmesini sağlayıp, İ. İnönü’yü istifa ettirdi. Bunun üzerine S. H. ÜRGÜPLÜ başkanlığında tarafsız bir hükümet kuruldu ve ülkeyi 20 Ekim 1965’de erken genel seçimlere götürdü.

Seçimler sonunda S. Demirel'in başkanlığındaki Adalet Partisi çoğunluğu sağladı ve Demirel 42 yaşında Başbakan oldu. Böylece Plan'ın üçüncü yılında üçüncü başbakan ve hükümet değişikliği yaşanıyordu. Demirel Hükümeti kendi iktisadi ve sosyal hedeflerini Plan'ın son iki yılında yıllık programlarla uygulamaya koymuştu.

Anti-komünist sloganlara büyük önem veren Demirel Hükümeti, Ürgüplü Hükümetinin Sovyetlerle kurduğu ekonomik ilişkileri geliştirmekte sakınca görmemişti. Plan'ın öngördüğü "temel sanayi projeleri"nin gerçekleştirilmesinde Kuzey Komşumuzdan teknik ve mali yardım sağlanmıştı. Batı Avrupanın mali desteği gelmeyince, Plan'ın kaynak sorunu Sovyet yardımıyla çözülmüştü. Bunun sonucu ve diğer koşulların da elverişli olmasıyla 1966 yılında son 30 yılın en yüksek büyüme hızı (%12) gerçeklemiştir.

Tablo 1: Birinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit fiyat)	Enflasyon (%)	İthalat (000\$)	İhracat (000\$)
1963	9,7	4,3	687.616	368.087
1964	4,1	1,2	537.229	410.771
1965	3,1	8,1	571.953	463.738
1966	12,0	4,8	718.269	490.508
1967	4,2	7,6	684.669	522.334
Ortalama	6,6	5,2		

Birinci Plan döneminde siyasal iktidarsızlığa karşın ekonomide "istikrar içinde hızlı büyüme" sağlanmış ve enflasyon oranı ortalama %5,3 civarında gerçekleşmiştir. Planlı dönemin iz bırakan başarılarından birincisidir denebilir. Ayrıca bu dönemde Türk Devleti ve halkının "Plan" ve "Planlama" konularında engin bir deneyim kazandığını da unutmamamız gerekir. Ancak ülke kalkınmasını hızlandıracak temel reformlar (vergi, KİT, toprak ve eğitim, gibi) ihmal edilmiştir.

3 - İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

Birinci Plan'ın son iki yılını başarıyla tamamlayan Demirel Hükümeti, kendisinden önce İnönü Hükümeti'nin hazırladığı planı uygulamıştı. Bu kez 1968-1972 yıllarını kapsayacak Plan'ı iktidarda bulunan Adalet Partisi'nin Hükümeti yani Demirel Hükümeti hazırlayacaktı. 1967 yılında İkinci Plan hazırlıkları yapılırken Demirel'in iki önemli kozu vardı. İşçi dövizlerinin yıldan yıla artması, ikincisi S. Rusya'nın teknik ve mali yardımının devam etmesi. Üstelik özel sektörün tedirginliği giderilmiş ve deneyimli bir teknokrat kadro oluşturulmuştu.

Demirel Hükümeti, özel olarak sınıai yatırımları, genel olarak tüm özel sektör yatırımlarını desteklemeyi kolaylaştırmak ve yasallaştırmak için 933

sayılı Kalkınma Planının Uygulanması Esaslarına Dair Kanun'u yürürlüğe koymuştu. Bu yasa uyarınca DPT içinde "Teşvik ve Uygulama Dairesi" Ocak 1968'den itibaren, "Teşvik Belgesi" dağıtmaya başlamıştı. Bu belgeyi alan girişimciler kredi, döviz bulmakta Devlet'ten yardım gördüğü gibi, "vergi indirimi", "yatırım indirimi"nden de yararlanıyorlardı. Yasanın uygulamasıyla ortaya çıkan tartışmaları Ana Muhalefet Partisi Anayasa Mahkemesi'ne götürdü. Mahkeme yasanın bazı süistimallere yol açan maddelerini iptal etti.

İthal ikamesine ve korumacılığa dayalı sanayileşme nedeniyle ülke döviz darboğazına girmişti. İlk tedbir olarak Ağustos 1970'de %66 oranında devalüasyon yapıldı. Yani 1 Dolar 15 TL oldu. Fakat giderek artan siyasal, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar sokaklara taşmaya başlayınca Hükümet yönetim ve denetimi sürdüremez hale düşmüştü. 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler duruma müdahale etti.

19 Mart 1971'de yeni hükümeti kurmakla Prof. Nihat Erim görevlendirildi. Erim daha çok deneyimli teknokratlara ağırlık veren bir hükümet kurdu. Erim Hükümeti siyasal ve sosyal düzeni kurtarmak için 6 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan etti. Daha sonra askerlerin ve büyük sermayenin desteğini de alarak 1961 Anayasası'nın "temel hak ve özgürlüklere" ait maddelerinde değişiklik yapılarak bazı siyasal partiler, dernekler ve dergilerin faaliyetleri yasaklandı.

Tablo 2: İkinci Plan Dönemin Gerçekleşen Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı	(Milyon Dolar) İşçi Dövizleri
1968	6,7	3,2	-267,2	+107
1969	5,4	7,2	-264,4	+141
1970	5,8	6,7	-359,1	+273
1971	10,2	15,9	-494,2	+471
1972	7,4	18,0	-677,6	+740

Bu dönemde ilginç olduğu kadar önemli ekonomik olaylar yaşanmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen İkinci Plan'da öngörülen ortalama büyüme hızına ulaşılmış, yani gerçekleşme %7 olmuştur. Verilen tablodan da görüleceği gibi, ilk üç yılda gerçekleşen büyüme hızı ortalama altında kalırken son iki yılda ortalama aşılmıştır. Tarım ve sanayide ortalamanın altında kalırken "Hizmetler" de hedef aşılmıştır.

İkinci Plan döneminde "dış ticaret" açığı yıldan yıla artmış, ve bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama oranı dönem başında %65 iken 1972 sonunda %56,6'ya düşmüştü. İzlenen "sabit kur" politikası, ithalatı özendirici, ihracatı caydırıcı sonuç doğurmuştu. 1970 devalüasyonu ile Dolar 15 TL olarak uygulanırken, 12 Mart 1971 Askeri Müdahale sonrasında kurulan hükümet, kuru 15 liradan, tırmanan enflasyona rağmen, 14 liraya indirmişti. Oysa dünyada Ağustos 1971'den itibaren Doların altın paritesinden ayrılmasına ve

fiilen başlıca ülkelerin paralarında “dalgalı kur” sisteminin uygulanmasına geçilmişti.

4 - Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Üçüncü Plan’ın temel ilke ve hedefleri Nihat Erim Hükümeti zamanında hazırlanmış ve Mart 1972’de Yüksek Planlama Kurulunda kabul edilmişti. N. Erim Hükümetinin 22 Mayıs 1972’de istifası üzerine kurulan F. Melen Hükümeti yeni bir perspektife göre hazırlanmış bulunan Üçüncü Planı 16 Haziran 1972’de onayladı ve TBMM’nin kabulüne sundu. Adı geçen hükümet Üçüncü Plan’ın birinci dilimi olan 1973 yılı Programını hazırladı ve Ocak 1973’de yürürlüğe koydu.

Bir yıl dolmadan Melen Hükümeti istifa etti ve yerine Naim Talu Hükümeti geldi. Bu hükümet ülkeyi 14 Ekim 1973’de Genel Seçimlere götürdü. Bu seçimde ilk kez İsmet İnönü siyaset sahnesinde yoktu. Zira B. Ecevit parti içi bir darbeyle, İ. İnönü’yü devirmiş ve C.H.P.’nin başına geçmişti. Seçim sonunda C.H.P. 185, A.P. 149, M.S.P. 48, D.P. 45, C.G.P. 13 milletvekili çıkarmıştı. Hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon hazırlıkları başladı ve çok uzun sürdü. Nihayet 26 Ocak 1974’de C.H.P.-M.S.P.koalisyonu göreve başladı.

Yeni Hükümet içte ve dışta çok ciddi iz bırakan sorunlarla karşı karşıya gelmişti. Ekim 1973’de Arap-İsrail savaşı yeniden başladı. Petrol ihraç eden Arap ülkelerinin girişimleriyle ham petrol fiyatı 1973 yılı başında 2,5 Dolar iken 24 Aralık 1973’de 11,6 Dolara yükselmişti. Dünya ekonomisinin altüst eden bu “petrol şoku” petrol ithalatçısı olan Türkiye’nin dış ticaret açığının üç misli artmasına neden olmuştu. Hükümet “petrol krizinin” yıkıcı etkilerini aşmaya çalışırken Kıbrıs’da faşist bir Rum’un öncülüğünde darbe oldu ve anayasal düzen askıya alındı. Türk asıllı Kıbrıs’lılara karşı yağma, işkence ve öldürme olayları başladı. Bunun üzerine 20 Temmuz 1974’de birinci, 16 Ağustos 1974’de ikinci “Barış Harekati” ile Kıbrıs’a asker çıkarıldı ve bugünkü K.K. Türk Cumhuriyeti’nin sınırları çizildi.

Koalisyon Hükümeti, milleti çok büyük siyasal, ekonomik ve askeri açıdan sorumlulukların altına soktuğu halde; tamamen iç politika hesapları üzerinde anlaşılmadıkları için 16 Eylül 1974’de dağıldı.

İki yılı aşan bir süre sonra 5 Haziran 1977’de Genel Seçimler yapıldı. C.H.P. milletvekili sayısını arttırarak birinci parti olma özelliğini korudu. Ecevit bir “azınlık hükümeti” kurdu ve güvenoyu alamadı. Bu kez beşinci kez başbakan olan S. Demirel “Milliyetçi Cephe” Hükümetini kurdu. 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında görevde kaldı.

Üçüncü Plan matematiksel bir modele dayandırılmış ve bu modelden türetilen veriler Plan’ın temelini oluşturmuştu. Bu yönüyle İkinci Plan’dan farklıydı. Özünde Harrod-Domar tipi büyüme modeliyse de, ilk kez 37 sektörlü bir “girdi-çıkıtı” tablosu kullanılmıştır. Plan’ın öngördüğü temel hedefler 22 yıllık bir perspektife uygun olarak belirlenmişti. Yani planlı dönem

başlatılırken belirlenmiş 15 yıllık perspektif plan anlayışı terk edilmişti. AET ile imzalanan Katma Protokol uyarınca 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kalkması öngörülmüştü. Bu açıdan plan hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşmayı hedef almıştı. Bu ana hedefin Türkiye'yi 1955'de 1970'li yılların İtalya'sının sahip olduğu sanayileşmişlik düzeyine çıkaracağı hesaplanmıştı. Yani GSMH'nin oluşumunda tarım %11,6 sanayi %35 ve hizmetler %53,4 olacaktı.

Şimdi bu temel sosyal ve ekonomik hedeflere hangi oranda ve niçin varılıp varılmadığını aşağıda verilen tablolar yardımıyla açıklayabiliriz.

Tablo 3: Üçüncü Plan Dönemi ve Gerçekleşmeler

Yıllar	Enflasyon	Büyüme Hızı	Dış Ticaret Açığı	İşçi Dövizleri (Milyon Dolar)
1973	20,5	5,4	-769	1183
1974	19,9	7,4	-2245	1426
1975	10,1	8,0	-3338	1312
1976	15,6	7,9	-3168	983
1977	24,1	3,9	-4043	982

Üçüncü Plan döneminde GSMH'nin ortalama yıllık büyüme hızı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Oysa öngörülen hedef %7,9 idi. Böylece hedefin altında bir büyüme hızı gerçekleşirken ilk iki planın ortalamalarının da altında kalmıştır. Tablodan görüldüğü gibi yıllık büyüme hızında büyük dalgalanma vardır. Bu olumsuzluk birinci derecede tarım sektörünün doğa koşullarına büyük çapta bağlı kalmasından kaynaklanmıştır. Plan döneminde ortalama olarak "Tarım" %3,5 oranında büyümüştür. Sınırlı büyümeye rağmen çift rakamlı enflasyon yerleşmiştir.

1974 Yılında bir yandan petrol krizi diğer yandan "Kıbrıs Barış Harekati" dış açığın yaklaşık üç misli büyümesine neden olmuştur. Bu eğilim sonucu dış ticaret açığının GSMH'ya oranı 1975 yılında planlı dönemin en yüksek oranına, %8,7'ye çıkmıştır. Bunun diğer yüzü ekonomi tarihimizde ilk defa ihracatın ithalatı karşılama oranı %29,6'ya düşmüştür.

Bu olumsuz gelişmeler yanında çok önemli olumlu gelişmeleri de hatırlamak gerekmektedir. Örneğin 1973 yılında işçi dövizlerinde giriş %50 civarında artış ve dış ticaret açığını bu döviz geliriyle karşılamak mümkün olmuştur. Ardından 1974 yılında işçi dövizleri ilk üç plan döneminin en yüksek düzeyine, yaklaşık 1,5 milyar Dolara çıkmıştır. 1971 Yılından itibaren izlenen yanlış kur politikası sonucu Türk Lirasının değeri yüksek tutulmuş ihracat ve turizm gelirlerinin artması mümkün olmamıştır.

Plan dönemi sonunda (1977) Türkiye'nin toplam dış borçları 11.439 milyon Dolar düzeyine çıkmıştır. Bunun %58'i kısa, geri kalanı da orta ve uzun vadeli dış borçtur.

5 - Dördüncü Plan Dönemi (1979-1983)

Üçüncü Plan'ın son yılı olan 1977 yılı içinde IV. Plan hazırlıkları S. Demirel'in başında bulunduğu "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti" tarafından başlatılmıştı. Çok hassas bir çoğunlukla yeni hükümeti B. Ecevit kurmuştu. Ecevit Hükümeti önce 1978 yılı için bir yıllık geçiş programı hazırlayıp yürürlüğe koymuş ve daha sonra da bu tabandan hareket ederek IV. Plan'ın hazırlıklarını başlatmıştı. Bu arada Devlet kurum ve kuruluşlarının üst yöneticileri başta DPT Müsteşarı olmak üzere değiştirilmişti.

Plan'ı hazırlayıp yürürlüğe koyan hükümet ve teknik kadro daha Plan'ın birinci yılı tamamlanmadan Kasım 1979'da görevden ayrılmak zorunda kalmıştı. Çünkü 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde başarısız olan Ecevit istifa etmişti. S. Demirel altıncı kez başbakan olurken T. Özal'ı da Başbakanlık Müsteşarlığına ve DPT Müsteşar Vekilliğine getirmişti. Birlikte "24 Ocak Kararları" diye anılan istikrar programını hazırlamışlardı. Tıpkı Ecevit gibi Demirel'de bir yıl dolmadan 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin, "emir komuta zinciri" içinde, müdahalesiyle görevden ayrılmak zorunda kalmıştı.

Ara rejimin özelliklerini yansıtan ve çoğunun teknokratların oluşturduğu yeni Hükümeti, Emekli Oramiral Bülent Ulusu kurmuştu. Bu hükümette ekonomik işlerde sorumlu başbakan yardımcılığı görevini T. Özal yüklenmişti. Özal'ın isteği üzerine Maliye Bakanlığına Kaya Erdem, DPT Müsteşarlığına da Yıldırım Aktürk getirilmişti.

Dördüncü Plan'ı hazırlayan Hükümet ve teknik kadronun bir yıl geçmeden görevden ayrılmış olmaları "Plan"ın uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştı. Sonraki Hükümetler yıllık programlarla kendi iktisadi ve sosyal politikalarını belirleme yoluna girmişlerdir. İçten ve dıştan kaynaklanan olağanüstü koşullara, özellikle "yer altı ekonomik güçlerin" in egemenliğine karşın IV. Plan döneminde açıklıktan kitle halinde ölümler veya yaygın bulaşıcı hastalıklar olmamıştır. Buna karşılık aşağıda verilen tablodan da görüleceği gibi bu dönemde Türk insanı yoksullaşmış, ekonomi gerilemiştir.

Tablo 4: Dördüncü Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon (Top.Eşya.F.)	Büyüme Hızı	Dış Açık (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)	Turizm (Milyon \$)
1978	52,6	2,9	-2311	923	127
1979	63,9	-0,4	-2808	1694	185
1980	107,2	-1,1	-4999	2071	212
1981	36,8	4,1	-4231	2490	277
1982	27,0	4,5	-3097	2187	261
1983	30,5	3,3	-3508	1554	283

1) Plan döneminin ilk iki yılında enflasyon kontrolden çıkmış, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan "istikrar tedbirleri"ne rağmen ekonomi tarihimizde ilk kez 1946 da %104 olan üç rakamlı enflasyon 1980'e %107 olmuştur. Sanki ülke savaş içindeymiş gibi anılan yıllarda büyüme hızı negatif sonuç vermiştir. Yaşanan döviz kıtlığı Kasım 1979'da petrol fiyatlarının 24

Dolara çıkmasıyla daha da büyümüş yatırımların ertelenmesine, üretimim daralmasına, mal kıtlıklarının ve kuyruklarının yaygınlaşmasına neden olmuştu. “Yeraltı ekonomisi” aracılığıyla kaçak ithalat ve ihracat büyük boyutlara ulaşmıştı.

2) Silahlı Kuvvetlerin desteğinde (Sıkıyönetim) B. Ulusu Hükümeti 1981 yılı başından itibaren “çalışma barışı”nı, can ve mal güvenliğini sağlayınca, “yer altı ekonomisi”nin beli kırılınca ulusal ekonominin makro göstergeleri hızla ve büyük ölçüde olumlu yönde gelişme gösterdi. Enflasyon oranı büyük oranda düşmüş, büyüme hızı negatif iken %4,1’lik pozitif bir orana yükselmişti. Dış ticaret açığı ihracatta sağlanan önemli artışla küçülmüştü. Dolar kuru 1980 yılında 35 TL’den 77,% TL’ye çıkarılmıştı. 1981’de %100’e yakın bir ayarlama ile 1\$=142TL olmuştu. Bu ayarlama ihracatın, işçi dövizleri girişinin ve net turizm gelirlerinin önemli ölçüde artmasında etkili olmuştu. Çok daha önemlisi İran-Irak arasında 1980 yılı sonunda başlayan hızla genişleyen savaş, Türkiye’nin bu iki sınır komşusuna yönelik ihracatının hızla artmasına neden olmuştu. Ayrıca petrol ihracatıyla birden bire zengin olan Körfez Ülkelerinden de büyük mal ve hizmet talebi gelmişti. Ülke darboğazını aşarken dış borç aramaya da çıkılmamıştı. 1979’da 9,2 milyar Dolar iken 1980’de 15,2 milyar Dolara çıkan dış borçlar 1981’de 15,6 milyar düzeyinde kalmıştı. Net yabancı sermaye girişi, Plan döneminde ortalama 50 milyon Dolar gibi düşük bir düzeyde gerçekleşti.

3) Dördüncü Plan döneminde 24 Ocak 1980’de yürürlüğe konan “İstikrar Programı”nın mimarları Başbakan S. Demirel ile T. Özal idi. Bugün “24 Ocak Kararları” diye anılan bu istikrar programının kısa vadede öngördüğü hedefler şöyleydi:

- Mal darlıklarını gidermek kuyrukları kaldırmak,
- Enflasyonu aşağıya çekmek,
- İhracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek,
- Büyüme hızını pozitif yapmak ve yükseltmek,
- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak,
- Para arzının kısılması ve “serbest faize” geçilmesi,
- Türk lirasının yüksek oranda devalüe edilmesi,
- Kamu harcamalarının kısılması, bütçe açığının küçültülmesi,
- KİT’lere açıklarını kapatmaları için zam yapma yetkisinin verilmesi,
- Sübvansiyonların asgariye indirilmesi ve fiyat kontrollerinin azaltılması,
- Esnek kur, günlük döviz kuru uygulamasına geçilmesi,
- Yabancı sermaye girişini hızlandıracak önlemler alınması,

- İhracata dayalı sanayileşmeyi özendirirken, ihracata (vergi, ucuz kredi ve döviz kullanım kolaylıkları) sürekli destek verilmesi.

Anti enflasyonist ve dışa açılmayı özendiren bu önlemler 1981 yılının başından itibaren olumlu sonuçlar vermiştir. Ayrıca 1981 yılında özel sektörün beklediği iki yeni uygulama başlamıştı. Merkez Bankası 30 Nisan'dan itibaren "günlük döviz kuru" ilanına başladı. 30 Temmuz'da da Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girdi.

6 - Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989)

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk genel seçimde (6Kasım 1983) T. Özal'ın başkanı olduğu Anavatan Partisi seçimi kazandı ve 1. Özal Hükümeti Aralık 1983'de göreve başladı. V. Plan'ın Ocak 1984'de yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Özal kendi partisinin ve kurduğu hükümetin programına uygun bir "Plan" hazırlamak ve zaman kazanmak için önce 1984 yılını kapsayan bir "geçiş programı" hazırlayıp yürürlüğe koydu. Ardından da 1985-1989 yıllarını kapsayacak biçimde V. Plan'ın hazırlıklarına girişti. 1984 Programı büyüme hedefi %6,1 idi. Fakat gerçekleşme %7,1 düzeyinde oldu.

Özal Hükümeti 1984 yılı başından itibaren iki ana hedefe yönelik önlemlere öncelik vereceğini her fırsatta belirtmişti: 1) Enflasyonu aşağıya çenmek, 2) Ödemeler bilançosu sorununu çözmek.

Özal Hükümetinin uygulamaya koymaya çalıştığı politikaların ortak hedefi "piyasa ekonomisi"ne geçişi hızlandırmak ve tamamlamaktı. Fakat Hükümet bu kararları uyum içinde taviz vermeden uygulamayı sürdürmemiş sık sık değişikliklere gitmişti. Çünkü ekonominin yönetiminde "ekip çalışması" yerine "tek adam" modeli egemen olmuştu. Özellikle DPT, Hazine, Maliye ve Merkez Bankası üst yöneticileri arasında uyum içinde bir çalışma düzeni sağlanamadığı için kamuoyunun yönetime güveni sarsılmıştı.

V. Plan'ın hedefleriyle gerçekleşme sonuçlarını karşılaştığımızda ortaya çıkan olumlu olumsuz gelişmeleri şöyle sıralamak mümkündür:

Önce başlıca olumsuz sonuçları hatırlamaya çalışalım:

1) Özal, enflasyonu %10'lara indireceğini ve "orta direği" güçlendireceğini söyleyerek halkın oyunu almıştı. Özal iktidarı devraldığından yani 1983 yılı sonunda, enflasyon oranı %30 civarındaydı. V. Plan döneminin son yılı olan 1989'da bu oran % 69,6'ya çıkmıştı.

2) Halkın büyük çoğunluğunun (ortadireğin) özverisine dayandırılan ekonomik büyüme hızı ortalama %5,1 düzeyinde gerçekleşmişti. Oysa Özal Hükümetinin plan hedefi %6,3 idi.

Ayrıca ihracata yönelik mal üretenleri değil de doğrudan ihracatçıyı yani aracıyı Hükümetin desteklemesi, sınai yatırımlar üzerinde caydırıcı etki yapmıştı. Bu uygulama kısa zamanda ve çok sayıda hayali ihracatçıların ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Diğer yandan çok sınırlı sayıda mal dışında her türlü ithalat serbest bırakılarak, sanayici olmak yerine, ithalatçı olmak çok cazip hale getirilmişti.

3) Türkiye 1970-1989 yılları arasında çift rakamlı enflasyon'dan kurtulamamış bir ülkedir. Oysa V. Plan döneminde "Sanayileşmiş Ülkeler"de enflasyon %5'e ulaşmamıştır. Adı "serbest piyasa ekonomisi" olan ülkelerde eğer enflasyon veya hayat pahalılığı düşürülemiyorsa, o ülkede gelir dağılımı nızla tüm boyutlarıyla bozuluyor demektir. Bu açıdan, V. Plan dönemi "zengininin daha zengin, yoksulun daha yoksul"laştığı dönemlerden biridir.

7 - Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994)

Planlı kalkınma döneminde ilk kez bir başbakan, yani T. Özal, uyguladığı planı izleyen ikinci planı da, hazırlamak olanağına kavuşmuştu.

VI. Plan yürürlüğe girmeden T. Özal Cumhurbaşkanı oldu ve Kasım 1989'da Başbakanlıktan ayrıldı. Başbakan Yıldırım Akbulut atandı. Dolayısıyla VI. Plan'ın uygulamaya konması Akbulut Hükümetince gerçekleştirildi. Fakat her düzeyde ekonominin yönlendirilmesinde ve yönetiminde Özla etkili ve belirleyici olmaya devam etti.

Türkiye VI. Plan'ın birinci yılını tamamlarken Dünya'da siyasal, ekonomik ve askeri dengeler altüst olmuştu. Doğu Bloku ülkeleri başta S.Rusya olmak üzere teker teker "sosyalizm"i terk ettiklerini ve Batı tipi çoğulcu demokrasiye geçmeye karar verdiklerini ilan etmeye başladı.

1990 yılında Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren dış olayların sonuncusu fakat en kanlısı Irak diktatörü Saddam'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'işgal etmesidir. A. B. D. ve Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan "Koalisyon Güçleri" 15 Ocak 1991'de Kuveyt'i kurtarma hareketına girişti. Savaş Irak'ın büyük yenilgiye uğramasıyla 28 Şubat 1991'de sona erdi. Türkiye askerleriyle bu savaşa katılmadı, fakat iktisadi açıdan çok büyük külfeti, tıpkı İkinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi yüklenmek zorunda kaldı.

A - DEMİREL-İNÖNÜ Koalisyonu

Anavatan Partisi çoğunluğuna dayanan Mesut Yılmaz Hükümeti'nin 20 Ekim 1991'de erken genel seçime gitme kararı alması sonucunda Türk siyasal yaşamında büyük dalgalanmalar oldu. Kasım 1983'den beri tek başına kurduğu hükümetlerle ülkeyi yöneten Anavatan Partisi iktidardan muhalefete düştü. Ancak hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Cumhurbaşkanı T. Özal seçimden birinci parti olarak çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e hükümeti kurma görevi verdi.

S. Demirel T.B.M.M.'de üçüncü parti durumunda olan Erdal İnönü'nün partisi ile (S.H.P.) koalisyon hükümeti kurma girişimlerini başlattı. İki partinin üst yöneticilerinin tahminlerin aksine kısa zamanda hazırladıkları "koalisyon protokolü" çerçevesinde DYP-SHP Koalisyon Hükümeti kuruldu ve Meclis'den güven oyu alarak, 30 Kasım 1991'de göreve başladı.

Koalisyon Hükümeti içte ve dışta oluşan çok elverişli koşulların belirlediği göreve başlamıştı. Halk enflasyon, işsizlik ve terörle mücadelede

başarılı olamayan ANAP hükümetinden desteğini çekmişti. Kamuoyu Türk demokrasisinde yeni bir dönemin başlangıcı saydığı DYP-SHP koalisyonuna büyük destek vermekteydi. Uluslararası düzeyde çok büyük olumlu gelişmeler vardı. Doğu Bloğunun dağılması, Dünya’da komünizmin bir tehlike olmaktan çıkması, Türkiye’de yıllardır süre gelen kısır ideolojik kavgaların bitmesini sağladı.

17 Nisan 1993’de Cumhurbaşkanı Turgut Özal geçirdiği bir “kalp krizi” sonunda öldü. Anayasa’nın 102. Maddesi uyarınca TBMM Başbakan Süleyman Demirel’i Cumhurbaşkanı seçti. Böylece yaklaşık 30 yıldan beri aktif politikanın içinde olan S. Demirel DYP’nin genel başkanlığından istifa ederek aktif politikaya veda etmiş oldu.

Hükümetin büyük ortağı olan DYP, olağanüstü genel kurulu topladı ve devlet bakanı ve İstanbul milletvekili Prof. Dr. Tansu ÇİLLER’i genel başkanlığa seçti. Böylece demokrasi tarihimizde yeni bir sayfa açılıyordu. Bir hanım siyasetçi Başbakan oluyordu. Hemde küçük illerin ve ilçelerin seçmenlerine dayanan muhafazakar bir partinin seçtiği ve desteklediği bir kadın başbakan... Cumhurbaşkanı Demirel, 14 Haziran 1993 de Cumhuriyet’in 50. Hükümetini kurmakla T. Çiller’i görevlendirdi. Ancak Çiller’in gerek bilgi birikimi ve gerekse devlet deneyimi açısından bir koalisyon hükümetini yönetmesi mümkün değildi. Bu geçeceği o günkü koşullar içinde medya görmezlikten geldi ve Çiller’in çizdiği çağdaş Türk kadını imajını öne çıkararak destek verdi.

B- Büyük Kriz ve Ekonomik Seferberlik Yılı (1994)

Bu olumsuz koşullar içinde, ÇİLLER-KARAYALÇIN Hükümeti, 27 Ocak 1994 tarihinde Merkez Bankası’nın TL’yi Dolar karşısında %13,6 oranında devalüe ederek kuru 17.250 TL ilan etmesini onayladı. 24 Ocak 1980’den sonra bu, alınan ilk devalüasyon kararı oldu. Hemen ardından döviz tevdiat hesaplarının munzam karşılık oranı artırıldı.

Merkez Bankası para piyasalarındaki yönlendirme ve denetim görevini yapmayınca spekülâtörler etkili olmaya başladı. Mali piyasalarda yaşanan çalkantılar yetmezmiş gibi, Hükümet 27 Mart 1994’de Yerel Yönetimler Seçimini yapmak durumunda kalınca, ülke “seçim ekonomisi” havasına girdi.

Seçimlerden iki uç parti RP ile MHP kazançlı çıktı. RP Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı kazandı. Koalisyon Hükümeti siyasi prestijini korudu, fakat mali piyasalardaki çalkantıları dizginleyemedi. Bankalar yıllık faiz oranını %115’e çıkarınca Hazine’nin vadesi gelen iç ve dış borçlarını ödeyebilmek için daha yüksek faizle borçlanması gerekiyordu. Bu durum kısa vadeli dış sermayeye girişi hızlandırırken, artan ithalatlara dış sermaye tekrar dışarıya gidiyordu. Dolayısıyla yerli ve yabancı mali kurumlar ucuza alıp devlete pahalı satarak büyük karlar elde etmekteydiler.

C - 5 Nisan Kararları

Başbakan T. Çiller 4 Nisan akşamı tüm TV kanallarından aynı anda yaptığı “Ulusa Sesleniş” konuşmasında “ekonomik kurtuluş savaşı” ilan etti. Ve her kesimden yardım ve destek istedi. 5 Nisan günü Başbakan basın toplantısıyla “Olağanüstü İstikrar Tedbirlerini” açıkladı. Bu programın üç ana hedefi vardı:

1) Enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmak,

2) Bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek,

3) Kamu açıkları hızla aşağı çekilirken, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve yeniden örgütlenmesini sağlamak; üretim yapan sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetin bir devlet yapısına geçmektir.

Sıralanan amaçlara ulaşmak için “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı” gerekli önlemleri iki bölümde toplanmıştı: İstikrar programı ve yapısal önlemler:

1) İstikrar Programı’nın kapsadığı önlemler şöyle sıralanabilir:

a) Kamu gelirlerini artıran kamu giderlerini kısın ve kamu borçlanma gereğini aşağıya çeken önlemler,

b) KİT’lerin zararlarını aşağıya çeken önlemler,

c) Özel sektör ve işçi kesimine yönelik bir fiyat ve ücret disiplini getiren önlemler,

d) Döviz Piyasalarında güven ve denge sağlayacak önlemler,

e) TC Merkez Bankası’nın denetim gücünü artıracak önlemler,

f) İhracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri özendiren önlemler.

2) Yapısal Düzenlemeler’in kapsadığı önlemler ise şöyleydi: “Orta vadede ekonomik kalkınmanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması, istikrar programının yanı sıra, kamunun yeniden yapılandırılmasını hedefleyen yapısal düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda VERGİ REFORMU, ÖZELLEŞTİRME, TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI ve KAMU KESİMİNDE İSTİHDAMIN RASYONALİZASYONU konularında köklü değişiklikleri sağlayacak önlemler alınacaktır.” Ayrıca Sosyal Güvenlik Kurumları’nın mali dengeye kavuşturulmaları ve Yönelik Yönetimlerin idari ve mali açıdan güçlendirilmelerine yönelik önlemler de öngörülmüştür.

D - 5 Nisan Kararlarının Yol Açtığı Gelişmeler

Hükümetin açıkladığı “istikrar tedbirleri”ne rağmen aşırı kar peşinde koşan yabancı ve yerli mali kuruluşları dizginlemek mümkün olmadı. Uluslararası rating kuruluşu olan Moody’s’in Türkiye’nin kredi notunu düşürmesi, Merkez Bankası rezervlerinin azalmaya devam etmesi ve para

piyasalarında 2 milyar Dolar kadar likidite fazlası bulunması, 6 Nisan günü Dolar'ın 40 bin TL'ye yükselmesine neden oldu. Merkez Bankası anında "İnterbank'ta gecelik faizi %1000'e çıkardı. Bu şokun yaşanmasında Hazine Müsteşarı ile Merkez Bankası Başkanı arasında işbirliği eksikliğinin etkili olduğu kamuoyunda egemen görüş haline gelince, Müsteşar Osman ÜNSAL görevden alındı ve yerine Osman BİRSEN atandı. 8 Nisan günü Dolar serbest piyasada 32 bin TL'ye düştü. Bankalar üç aylık Hazine Bonosu faizlerine paralel olarak, üç aylık mevduat faizini %140'a çıkardılar.

Hükümet TL'ye güveni arttırmak ve tasarrufların bankalara dönmesini sağlamak amacıyla 6 Mayıs 1994'de bankalardaki tüm mevduatların sigorta kapsamına alındığını ilan etti. Ardından bankalar arasında faiz yarışı başladı ve küçük bankalar 3 aylık faizi %160'a kadar çıkardı.

Hazine 13 Haziran'da mali tarihimizin en yüksek "şok faiz"ini uygulayarak yıllık bileşik faizi %406 olan üç aylık %200 faizli Hazine Bonosu çıkardı. Bu şok faizle döviz piyasaları bütünüyle durgunluğa itildi. Böylece Haziran Aralık döneminde Hükümet IMF'e beyan ettiği kur hedefi olan 1\$=38 bin TL'yi tutturmayı başardı. Aynı dönemde Bono ve vadeli mevduat faizlerinin de tedricen düşmesi mümkün oldu. Bu olumlu sonuç, bankalarda toplam mevduatın %100'e yakın bir artışı yapıldı.

Ağustos ayı sonunda gelindiğinde büyüme dışında tüm göstergelerde olumlu gelişmeler olduğu görüldü. Özellikle ihracatın hızlanması Merkez Bankası rezervlerinin beklenenin üstüne çıkması ve döviz piyasalarında istikrar sağlanması Hükümet'in itibarını artırdı. Bu gelişmede Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand-By anlaşmasının 8 Temmuz'da yürürlüğe girmesinin olumlu ve çok yönlü etkileri olmuştur.

E - VI. Plan Döneminin Değerlendirilmesi (1990-1994)

Altıncı Plan'ı hazırlayan ÖZAL hükümeti ortalama yıllık % 7 oranında bir büyüme hızı öngörmüştü. Ancak Planın ikinci yılından itibaren yıllık programlarda büyüme hızı hedefi %5'lere düşürülmüştü. Tablo 5'den görüleceği gibi ve önceki sayfalarda açıklanan nedenlerle, büyüme hızı yıldan yıla büyük dalgalanma göstermiştir. "1994 Bunalım"ı nedeniyle 1979 ve 1980 de yaşanan negatif büyüme, Planın son yılında bütün acı sonuçlarıyla yeniden yaşanmıştır. Bu gerilemede tarım sektöründe yaşanan kuraklığa bağlı daralma (%2,4) yanında, sanayide ithal mallarının fiyatlarının ve kredi faizlerinin büyük sıçrama göstermesi, birinci derecede etkili olmuştur.

Tablo 5: VI. Plan Döneminde Ekonomik Durum (Milyar\$)

Yıllar	Enflasyon Dış Borç (Top%)	Büyüme Hızı (%)	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlem Açığı	Toplam
1990	48,6	9,4	-9,3	-2,6	49,0
1991	59,2	0,3	-7,5	0,3	50,5
1992	61,4	6,4	-8,2	-0,9	55,6
1993	60,3	8,1	-14,1	-6,4	67,4

1994	149,6	-6,1	-5,2	2,0	65,6
1995	64,9	8,0	-14,1	-2,3	73,2

Plan döneminin ilk dört yılında %50-60 arasında bir enflasyona razı olmuş bir ekonomik yapı görülürken, 1994 yılında patlak veren krizle fiyatlar rekor düzeyde artmıştır. Toptan Eşya Fiyatlarıyla %150, Tüketici Fiyatlarıyla %125 lik bir enflasyona teslim olunmuştur.

Dış ekonomik ilişkilerde 1994 yılı başına kadar TL'nin yabancı dövizler karşısında değer kazanması ithalatı cazip hale getirirken, ihracatı caydırmış ve dış ticaret açıkları dizginlenemez olmuştur. Ancak 1994 yılında TL'nin yapılan devalüasyonlarla büyük değer kaybetmesi durumu tersine çevirdi. İthalat daralmış ihracat rekor düzeyde yükselerek 18 milyar Dolara çıkmıştır.

Altıncı Plan'ın sonunda Türkiye üç rakamlı enflasyon ve negatif büyüme dolayısıyla "stagflasyon" içinde ayakta durmaya çalışmaktadır. İç borçlar 800 trilyonu, dış borçlar 65 milyar Doları aşmış, buna rağmen büyüme negatif iken işsizlik ve yoksullaşma devam ediyordu. Küçük bir azınlık ise faiz, temettü, kira ve kar gelirlerini katlamaya devam ediyordu. "Kayıt dışı ekonomi" giderek büyüyor, "çeteler" ulusal ekonomik kaynakların kullanımında ve paylaşımında yönlendirici olmayı sürdürüyordu.

F - 1995 Yılı Geçiş Programı

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1995-1999 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanıp, 1 Ocak 1995'de yürürlüğe konması gerekiyordu. Oysa ülke, 1994 yılında ekonomi tarihimizin en büyük krizini aşmak için olağanüstü önlemler yürürlüğe koymuştu. Yaşanan deprem sonrasında dengeler yeniden kurulmadan ileriye dönük hedef ve kararlar ortaya koymak mümkün olmayacağı düşünülmüş olmalı ki, PLAN'ın yürürlüğe girmesini bir yıl erteleyen yasal bir düzenleme yapıldı. Ardından "1995 Yılı Geçiş Programı" hazırlandı ve Bakanlar Kurulu'nun onayından sonra yürürlüğe kondu.

Olumsuz gelişme, yılın ikinci yarısından itibaren ülkenin siyasal belirsizliklere doğru sürüklenmeye başlaması ve sonunda 24 Aralık'da erken genel seçime gidilmesidir. Bu yüzden yılın son üç ayında kamu harcamaları kontrolden çıktı. Ayrıca Parlamento ve Hükümet arasında işbirliği olmadığı için, 1996 Mali Yılı Genel ve Katma bütçelerinin yasallaşması mümkün olmamış ve üç aylık "Geçici Bütçe" ile devletin yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sonuç ülkenin iç ve dış piyasalarda itibar kaybetmesine yol açtığı için, borçlanmanın maliyetini yükseltti.

8 - Yedinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1996-2000)

VII. Plan "demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve liberalizm gibi kavramların ortak değerler olarak önem kazandığı; mal ve finans piyasalarının, bilgi ve teknolojinin ülke sınırlarını aştığı ekonomik ve bir anlamda da siyasal ve kültürel bir küreselleşmeye doğru..." gidildiği bir dönemde hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması Plan'la birlikte yürürlüğe girmekte ve yeni bir dönem başlatmaktadır.

Plan geçiş yılı olarak kabul edilen 1995 yılının ilk yarısı içinde DYP-CHP Koalisyon hükümeti tarafından hazırlandı. Başbakan Çiller ile eski bir plancı olan Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin'e, DTP Müsteşarı Necati Özfirat ve ekibi yardımcı oldu.

A - Yedinci Plan'ın Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı (1996)

Türkiye ve Türk halkı için 1 Ocak 1996 sadece yeni bir yılın başlama tarihi değildi. Bu tarihte ülke ekonomisi için alınan çok önemli iki karar yürürlüğe giriyordu: Birincisi "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" diğeryse "Gümrük Birliği Anlaşması" idi. Plan'ın ilk uygulama yılının programını yani "1996 Yılı Programı"nı ÇİLLER'in başında bulunduğu koalisyon hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuştu. Ancak erken genel seçim kararı olan ve 24 Aralık 1995'de seçimlerin yapılmasını sağlayan DYP-CHP koalisyonu, parlamentoda çoğunluğu kaybetmişti. Ülke 1996 yılına yeni koalisyon hükümeti arayışı içine girmişti.

28 Haziran 1996'da RP ile DYP Koalisyon Hükümeti Necmettin ERBAKAN'ın başkanlığında kuruldu. ÇİLLER Hükümette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.

Başbakan Erbakan 18 Ekim'de yaptığı açıklamada "denk bir bütçe tasarısını" Meclise sunduklarını ilan etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan matematiksel olarak gelirleri kadar harcama yapacaklarını gösteren bir bütçe tasarısı hazırladıklarını ilan ediyordu. Kamu harcamalarında bir azalma eğilimi yok, vergi gelirlerinde olağan dışı bir artış öngörülüyor, geriye vergi dışı kamu gelirlerinde önemli artışa dayanan bir denklik kalıyordu.

Türkiye 1996 yılına girdiğinde piyasalar üzerinde etkili olan üç önemli gelişmeyle karşı karşıyaydı. 1995 Yılı sonunda yapılan genel seçimler sonrası siyasal belirsizlik, Gümrük Birliği uygulamalarının başlaması ve IMF ile yapılan Stand-By anlaşmasının sona ermesi. Yedinci Plan'ın ve Gümrük Birliği'nin birinci uygulama yılı olan 1996'da meydana gelen temel gelişme ve değişimler şöyledir:

1) Yedinci Plan GSMH'nin büyüme hızının %5,5-7,1 aralığında bir oranda kalmasının diğer makro hedeflerle tutarlı olacağını öngörmüştü. Ancak Türkiye 1995 yılında olduğu gibi 1996 yılında da, program ve plan hedefinin üstünde %7,1'lik bir büyüme hızı gerçekleştirdi.

2) Türkiye yüksek enflasyonla yaşamaya alışmış görünüyor. 1995 yılında (yıl sonuna göre) %65,6 olan enflasyon 1996 sonunda %84,9 oldu. Toplam harcamaların dizginlenememesi "ekonominin soğutulmaması", açıklanması zor bir sonuç doğuruyordu: Yüksek enflasyon, yüksek büyüme hızını besliyordu.

3) Türkiye 1996 yılında Avrupa Birliği ülkelerinden ithal ettiği sanayi mallarına sıfır gümrük uygularken; üçüncü ülkelere karşı "Ortak Gümrük Tarifesi"ni yürürlüğe koydu.

Gümrük Birliği Anlaşması'nın birinci yılında, AB ülkelerinden yapılan ithalattaki artış oranı toplam ithalata göre daha hızlı bir gelişme gösterirken, aynı ülkelere yapılan ihracattaki artış oranı toplam ihracat artışının gerisinde kalmıştır. Kısacası yıllardır tekstil ürünleri ihracatçılarının beklediği "ihracat patlaması" gerçekleşmemiştir.

B - Yedinci Plan'ın İkinci Yılı ve Refahyol Hükümeti

Yedinci Plan'ın ikinci yılı uygulama programını REFAHYOL Koalisyon Hükümeti hazırladı ve yürürlüğe koydu.

Türkiye 1997 yılına iyimser beklentiler içinde girdi. Çoğunluğa sahip bir hükümet görev başında bulunuyordu. Para ve sermaye piyasalarında çok olumlu gelişmeler yaşanıyor. Örneğin İMKB'da ilk kez "Bileşik endeks" bir Dolar düzeyini yakaladı. Hükümet "denk bütçe" uygulamaları çerçevesinde yeni kaynak ararken, daha uygun koşullarda borçlanma olanağına (vadeyi uzatıp faizi düşürerek) kavuşmuştur.

Anayasa'nın 118. Maddesine göre oluşan ve görev yapan Milli Güvenlik Kurulu'nun "28 Şubat Kararları" açıklandıktan sonra Türk ve Dünya kamuoyu, Silahlı Kuvvetler üst kademesinin, ne derecede rahatsız olduğunu ve hangi karşı tedbirlerin alınmasını ısrarla istediklerini öğrendi.

Çiller, Koalisyon Protokolü'nde yazılı olduğu gibi "dönüşümlü başbakanlık" ilkesi uyarınca başbakanlığı kendisine bırakmasını, aksi takdirde hükümetten çekileceklerini söyleyerek, Erbakan'ı ikna etti. Erbakan, Cumhurbaşkanı'na istifasını sunarken, "ülkenin içinde bulunduğu krizden çıkış için bu değişikliği düşündük" diyerek, istifasının gerekçesini açıklamıştı. Demirel iki gün sonra Çiller'in hayallerini boşa çıkararak hükümeti kurma görevini ANAVATAN Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi. Çiller, Demirel'in kararını "Çankaya Darbesi" olarak nitelerken yeni hükümeti askerlerin gölgesinde kurulmuş bir hükümet olarak niteledi.

M. Yılmaz başkanlığındaki 55. Hükümet 13 Temmuz günü yapılan oylamada 281 oy ile (256 Hayır) güvenoyu aldı. Koalisyonu dışardan destekleyen CHP tam kadro "Evet" oyu vererek bunalımın aşılmasına büyük destek vermiş oldu.

55. Hükümeti oluşumunda ve güven oyu almasında, REHAFYOL hükümeti döneminde savsaklanan Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla sık sık gündeme getirilen, "Sekiz Yıllık Kesintisiz Eğitim Yasa Tasarısı'nın TBMM'ce öncelikle görüşülüp yasallaştırması ortak isteği, belirleyici olmuştu. M. Yılmaz Hükümeti'nin hazırladığı ve TBMM'ce kabul edilen bir eğitim reformu özelliği taşıyan yasa ile, ilköğretim 8 yıla çıkmış ve tüm ortaokullar kapanmış oldu.

C - 1997 ve 1998 Sonunda Ekonomik Durum

Gümrük Birliği Antlaşması'nın ikinci yılı olan 1997 yılı tamamlandığında Türkiye ekonomisinin belirleyici makro göstergeleri şöyleydi:

1) Türkiye ekonomisi yüksek enflasyona karşın Plan'ın öngördüğü azami %6,6 oranının üstünde büyümeye devam ediyordu. 1996 yılında %7,1 olan büyüme hızı, 1997'de %8'e çıkmıştı. 1997 yılında "kayıt dışı ekonomi"nin bavlul ve sınır ticaretinin beslediği iç ve dış talep, sanayi katma değerinin hızlı büyümesini sağlamıştı.

2) M. Yılmaz Hükümetinin yılın ikinci yarısında aldığı anti-enflasyonist önlemler yetersiz kalmış ve 1997 yılı sonunda enflasyon %91 düzeyine çıkmıştı. Önceki yıl %84,9 ile kapanmıştı.

3) Yıl sonunda Konsolide Bütçe açığı 2,2 katrilyon liraya ulaşırken, iç borç stoğu 6,2 katrilyon olarak kapandı. Emisyon hacmi 395 trilyondan 719 trilyona çıktı. Hazine yüksek faizle borçlanmaya devam etti.

4) Dış ekonomik ilişkilerde 1997 yılı sonunda bazı olumlu gelişmeler görüldü. TCMB'nin kabul ettiği hesaba göre "bavlul ticareti" dahil 1997 yılı dış ticaret açığı 15.466 milyon Dolar, yaklaşık 5849 milyon Dolar bavlul ticareti hariç tutulursa, dış açık 21.415 milyon Dolar olarak gerçekleşti.

Hazine'nin yeni dış borç verilerine göre 1996'da 84,6 milyar Dolar olan borç stoğu, 1997 yılı sonunda 92,2 milyara ulaşmış bulunuyor. Buna karşılık ülkenin "uluslararası rezervleri" 1997 yılı sonunda 27,1 milyar Dolara yükselmiştir. Dolayısıyla döviz piyasalarında 1997 yılı sonlarında başlayan "Asya Krizi"ne rağmen, istikrar sürdü.

Türkiye yurt içinde Refah Partisi'nin kapatılma davasının ve yurt dışında "Asya Krizi"nin sonuçlarını bekleyerek 1998 yılına girdi.

Hükümet enflasyonla mücadele kararlılığını göstererek, TCMB'nın açıkladığı %50 enflasyon oranını hedef alan "para programı"nı destekleyen "borçlanma programı" ilan etmeye başladı. Bu tutum para piyasalarında olumlu gelişmelere yol açınca, Hazine daha düşük faizle borçlanma olanağına kavuştu. Bu ortam Hükümet'in özelleştirme çalışmalarını hızlandırmasına olanak verdi.

Kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açan vergi yasa tasarısı 22 Temmuz 1998 tarihinde kabul edildi ve 29 Temmuz'da yürürlüğe girdi. Türk Vergi Sistemi'ne yenilikler getiren bu yasa özellikle "vergi tabanı"nın genişlemesini sağlayacak önlemler getirmektedir.

Asya ülkelerinde başlayan Brezilya ve Rusya Federasyonu'na ulaşan finansal ağırlıklı "Global Kriz" dünya ticaretinde ve sermaye hareketlerinde mevcut dengeleri altüst etti. Rusya Federasyonunun yaşadığı mali krizin giderek derinleşmesi, bu ülkeyle çok yönlü ve önemli ekonomik ilişkileri olan Türkiye'nin ciddi sıkıntılar içine girmesine yol açmıştır.

Asya Krizi'nden etkilenmeyen Türk ekonomisinde 1998 yılının birinci yarısında yüksek büyüme hızı devam etmiştir. Rusya Krizi ile birlikte, Türkiye'de özellikle yılın son üç ayında büyüme durmuş ve hatta bazı alt sektörlerde işyeri kapatma işten çıkarmalar (deri eşya, pamuk ipliği, pamuklu dokuma,... gibi) yaygınlaşmıştır.

Rusya, OECD ülkelerinin katı reform önerilerini yerine getirmediği için IMF'nin desteğini kaybetti. Bu durum Rusya'da iş yapan Türk müteahhitlerini mali krize soktu. Ayrıca bu ülkeye yönelik "bavul ticareti" hemen hemen durdu. Bu durum deri eşya sanayine büyük zarar verdi.

Ekonomide yaşanan belirsizlikler yılın son iki ayında yoğunlaşan siyasal krizi dahada derinleştirdi. TBMM 18 Nisan 1999'da erken genel seçim yapılması kararını aldıktan sonra çalışamaz hale geldi. Üstelik 17 aydan beri görev yapan Mesut Yılmaz azınlık hükümeti gensoru oylamasında güven oyu alamadı. M. Yılmaz istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu.

S. Demirel 56. Cumhuriyet Hükümetini kurmak üzere önce B. Ecevit'i sonra bağımsız Muğla milletvekili Yalın Erez'i görevlendirdi. İkisinde başaramadı ve hükümet krizinin çözümü 1999 yılına kaldı.

TBMM'de güvensizlik oyu veren partiler; M. Yılmaz Hükümeti'nin getirdiği 1999 yılı Bütçe Kanun Tasarısı'nı genel kurul gündemine almayarak güvensizliklerini tazelerken, 1999 yılı için altı aylık "geçici bütçe" kanun tasarısını onayladılar.

Bütün bu olumsuzluklara karşın ekonomi üst düzey yöneticilerinin akıllı ve tutarlı uygulamaya yansıyan kararlarıyla, özellikle enflasyonu aşağı çekme savaşı kazanıldı. 1997 yılı sonunda %90'ı bulan toptan eşya fiyatlarındaki artış, 1998 yılı sonunda %54,3 düzeyine indirildi. Tüketici fiyatları itibarıyla %99,1'den %69,7'e düşürüldü. Bu sonucu Meclis'de çoğunluğu olmayan bir azınlık hükümetinin sağlaması başta IMF olmak üzere uluslararası mali kuruluşların ilgisini çekti. Enflasyonun önemli oranda aşağı çekilmesi 1998 yılı büyüme hızının da yavaşlamasını ve %4,5 civarında kalmasına yol açtı. Bunu olağan saymalıyız. Teorik olarak toplam talebi kımadan ve ekonomide bir "soğuma" sağlamadan enflasyonu ciddi olarak dizginlemek mümkün görülüyordu.

